

tesz egy új fogalom, a *Familienzugehörigkeitsname* vagy *Familienmitgliedschaftsname* 'családhoz való tartozást kifejező név' bevezetésére.

A konferenciakötetben ugyan magyar vonatkozású elemzés vagy adat sajnos nem található, de az európai családnévfeldrajzi kutatások általános áttekintése miatt a magyar névtanósok számára is találunk benne felhasználható adalékokat. Az utóbbi évek hazai családnévfeldrajzi kutatásait tekintve megfogalmazhatjuk azt a reményünket, hogy a következő hasonló tematikájú konferencián már magyar kutatók is eredményesen mutathatják be a magyar kutatási eredményeket, hasonlóan más kelet- és közép-európai országok kutatóihoz.

N. FODOR JÁNOS

Eötvös Loránd Tudományegyetem
Bölcsészettudományi Kar

F. LÁNCZ ÉVA ANNA

Eötvös Loránd Tudományegyetem
Bölcsészettudományi Kar

**KATHRIN DRÄGER, Familiennamen aus dem Rufnamen *Nikolaus* in
Deutschland [A *Nikolaus* személynévből származó családnevek
Németországban]**

Regensburger Studien zur Namenforschung 7. Edition Vulpes, Regensburg, 2013. 285 lap

1. A német névtudomány utóbbi év(tized)jeinek legnagyobb vállalkozása a Német családnévatalasz (Deutscher Familiennamenatlas, DFA: <http://www.namenforschung.net/dfa/projekt.html>), amelynek tervezett hat kötetéből 2009–2013 között négy vaskos könyv jelent meg. Az első három kötet (2009, 2010, 2012) a német családnevek fonetikai-fonológiai és morfológiai változatosságát mutatja be, a második három kötet pedig a németországi családnévanyag lexikai változatait járja körül. A negyedik kötet (2013) a helynevekből származó családnevekkel foglalkozik, az ötödik a foglalkozásnévi, illetve ragadványnévi, a hatodik pedig majd a személynévi eredetű családneveket mutatja be. A projekt egyik állandó munkatársa, KATHRIN DRÄGER a doktori disszertációját is ez utóbbi témából írta; e kutatás eredményeit vehetjük most kézbe a regensburgi névtudományi műhely sorozatában megjelent monográfiában.

Maga a vállalkozás is meglehetősen: a fonetikai-fonológiai, grafematikai és morfológiai szempontból rendkívül gazdag német családnévanyagban egyetlen személynévből (*Nikolaus*: 'Miklós') legalább 1000-féle (!) családnév keletkezett, amelyek ma is a német családnévállomány részét képezik. Ez a gazdaság egyrészt azzal magyarázható, hogy Múrai Szent Miklós kezdettől fogva az egyik legnépszerűbb szent volt a német nyelvterületen, akinek neve így „közszájon” forgott, másrészt a görög és latin névalak német nyelvbe történő integrálása, majd családnévvé válása számos alakváltozatot eredményezett.

2. A doktori értekezés alapjául szolgáló történeti kutatás legfőbb célkitűzése, hogy számba vegye mindezen családnevek kialakulásának útját, illetve névföldrajzát. A szerző eközben arra is törekszik, hogy az egyes történeti családnévszótárakban esetlegesen hibásan a *Nikolaus*-hoz sorolt családnevek eredetét tisztázza; továbbá ösztönzést és módszertani útmutatót kíván nyújtani további patronimikumok kutatásához is.

2.1. A monográfia három nagy fejezetre tagolódik. Az első, bevezető rész (A) a célkitűzés meghatározásán kívül bemutatja a kutatás alapjául szolgáló adatbázist, a térképes ábrázolást lehetővé tevő számítógépes programot, az alkalmazott terminológiát és a *Nikolaus* keresztnév használatának művelődéstörténeti hátterét. Az adatbázis történeti rétegét 1136–1900 közötti családnévadatok alkotják: az első, Lausitzban előforduló adat (*Cuz*) a *Nikolaus*-ból származó szorb nyelvű megkülönböztető név lehetett (17). A jelenkori rész adatai 1900 utániak, ekkor lépett ugyanis életbe a családnév alakok változtathatatlanságát szabályozó németországi Polgári Törvénykönyv (BGB). A térképes ábrázolás alapjául a DFA adatbázisa szolgált, amely a 2005. évi (magáncélú) telefon-előfizetések adatainak felhasználásával készült, s a kb. 850 000 egyszerű családnév mellett további közel 250 000 kettős („kötőjeles”) családnévet tartalmaz. (A kötet számadatainak értelmezésekor a névelőfordulás 2,9-szeresére lehet becsülni a névvisezők számát.)

A keresztény egyházak ugyan számos *Miklós* nevű szentet ismernek, de a keresztnévnek a Pireneusi-félszigettől a Baltikumig való elterjedése és az Európa-szerte gazdag családnévbokrok kialakulása a 6. századi Múrai Szent Miklósnak köszönhető. A szerző Szent Miklóst a „legnépiesebb” (vagyis a hívő nép szívéhez legközelebb álló) középkori szentnek tartja. A történeti áttekintésből kiderül, hogy Szent Miklós kultusza a 12. századtól az egész német nyelvterületet meghódította, így az érett középkorban a *Johannes* után a *Nikolaus* lett a második leggyakoribb idegen (nem germán) eredetű személynév.

2.2. A második nagy fejezetben (B) a névanyag elemzésére kerül sor. Elsőként a névgrammatikai szempontok kerülnek előtérbe. A névbokor gazdagságához jelentős mértékben hozzájárulnak a kicsinyített, becézett névalakok: pl. *Nickol*, *Nickel*, *Nitz(e)*, *Klaus*, *Klas*, *Kles*, *Klose*, *Clawi*. A következőkben a szerző a hangváltozással kialakult névváltozatokra összpontosít. A három szótagú *Ni-ko-la-us* (két monoftongussal és egy diftongussal) mindhárom magánhangzója számos változáson keresztül szolgált újabb és újabb családnevek kiindulópontjaként: *Nieklaus*, *Nügg*, *Neitzke* (diftongizálódással), *Nickil*, *Klaas*, *Klose*, *Klees* stb. A hosszú adatsorokat megszakító színes névföldrajzi térképek beszédesen mutatják az egyes névváltozatok földrajzi gócait és elterjedését. Néhány helyen a németországi adatsorokat hollandiai, belgiumi, franciaországi adatok egészítik ki, sőt történeti összehasonlításképpen az 1942-es birodalmi telefonkönyv adatai is szerepelnek térképre vetítve (<http://www.gen-evolu.de>).

A magánhangzó-változások után a mássalhangzókból kiinduló variációkról olvashatunk. Az egyes névcsoportoknál minden esetben áttekinthetjük a korábbi szakirodalom összefoglalását, a különböző családnévszótárak adatait, amelyeket a jelenkori adatbázisból nyert adatok és a nevek földrajzi elhelyezkedésének bemutatása követ. A térképlapok között az adatok függvényében relatív és abszolút gyakorisági ábrázolást is találunk. A hangváltozásokat az alaktani variánsok bemutatása követi, pl. a genitívuszos névalakok (*Klases*, *Clasgens*, *Claessen* stb.) vagy a *-sen*, *-ing* és *-er* patronimikumképzős névformák

(*Clasen, Klausung, Klauser*). A sokféle német kicsinyítőképzővel viszonylag kevés családnév keletkezett a *Nikolaus*-ból (*Niklich, Kläsle, Nitzold, Mitsch* stb.).

A grammatikai alapon létrejött variánsok sorát a szóösszetétellel alakult nevek zárják. Az összetételek túlnyomó részében a *-nickel* alkotja az összetett név alaptagját, amelyhez jelző járul: *Altnickel, Großnickel, Jungnickel, Mühlnickel* stb., de foglalkozásnévi összetételek is előfordulnak a szinkrón családnévanyagban (*Clausmeyer*). Végül megismerhetünk néhány latinositott, görögösített családnévet is: pl. *Klosius, Nicola, Nicolae, Nicolai*.

A fejezet második nagy egységét névetimológiai elemzések alkotják. A szerző itt azon (1000 előfordulásúnál gyakoribb) nevek etimológiai újragondolására vállalkozik, amelyknél nagy a versengő etimológiák, névmagyarázatok lehetősége, és ahol a tisztázásban esetlegesen a névföldrajzi térképek nyújthatnak segítséget. Többek között a szakirodalomban általában a *Nikolaus*-ból eredeztetett, apanévinek tartott *Barnickel, Gelhaus, Glas-* előtagú családnévvel kapcsolatban kísérli meg igazolni a szerző a nem apanévi eredetet. E névértelmezések során mindig a történeti névanyag egyes adataira és a jelenkori névanyag földrajzi elterjedésére támaszkodik. A névföldrajz etimológiai bizonyító erejére kitérő példa a *Lässig, Lessing* családnév, amelyet a szakirodalom jelentős része az utolsó szótagon hangsúlyozott *Niklas*-ból eredeztet. Az *-ing* patronimikum-képző (más apanévek esetében) Vesztfália területén, vagyis a nyugati országrészben valóban gyakori, a fent említett névalakok azonban Tübingiában (az ország keleti felében) képeznek gócot, ahol az *-ing* apanévképző nem jellemző. A térképlapok alapján tehát valószínűtlen, hogy a *Lessing* családnév apanévi eredetű.

2.3. A mindössze néhány oldalas záró fejezet (C) összegző megállapításokat tartalmaz a kiterjedt névcsaláddal kapcsolatban. A különböző családnévszótárak adatait (amelyek összesen 4000 fölötti családnévalakra utalnak) meglehetősen óvatossággal kezelve DRÄGER kb. 1000-ben állapítja meg a *Nikolaus*-ból keletkezett családnévek számát; a legtöbb családnév (mintegy 55 000 névviselővel) a *Klaus* rövidült alakból alakult ki. A névcsaládnak összesen közel 300 000 névviselője van Németországban. A névcsalád németországi elterjedéséről annyi biztonsággal megállapítható, hogy a legfeltűnőbb góccok Észak-Németországban (Schleswig-Holstein, Ostfriesland), illetve a Rajna-vidéken és a keleti területeken találhatók. A déli területeken található ritkásabb adatmintázatnak az oka egyrészt az, hogy ott már kialakultak a családnévek, mire a keresztény egyházi nevek divatja felülkerekedett a germán egyénnevek viselésén. Másrészt a nagyobb északi és nyugati gyakoriság azzal is magyarázható, hogy ott az apanévek eleve gyakoribb családnéveknek számítanak, mint a német nyelvterület más részein. Ez egyben azt is jelenti, hogy a vizsgált családnévcsoporthoz elterjedtségét – a szakirodalomban általánosnak tekinthető megállapításokkal ellentétben – kevésbé befolyásolják a szentkultusz központjai, mint a névhasználat általános tendenciái. (Szent Miklós amúgy is inkább általános tiszteletnek számított, szemben például a regionális tiszteletnek örvendő Szent Corneliuszal vagy Emmerammal.)

3. A kötetet közel 20 oldalas irodalomjegyzék, illetve a felhasznált internetes források hosszú felsorolása, valamint a térképek és a rövidítések jegyzéke zárja. A kötet mellékleteként egy CD-t is kézhez vehet az olvasó, amelynek pdf-állománya mintegy 700 oldalon keresztül sorolja föl a szakirodalomban, a DFA adatbázisában vagy más forrásokban fölbukkanó, a *Nikolaus* keresztnévvel kapcsolatba hozott vagy hozható német

családneveket. Ezzel az adatbázissal kiegészülve a kötet kitűnő módszertani segédletként is forgatható, ha bárki egy másik keresztény-egyházi névből keletkezett családnévcsoport vizsgálatára vállalkozik.

Reméljük, hogy mindez az aprólékos gonddal és friss szemlélettel összegyűjtött tudás az előkészítés alatt álló, nagy digitális német családnévszótárban is kamatozik majd (<http://www.namenforschung.net/dfd/projektvorstellung>).

SZILÁGYI-KÓSA ANIKÓ

Pannon Egyetem

Modern Filológiai és Társadalomtudományi Kar

KENYHERCZ RÓBERT, A szókezdő mássalhangzó-torlódások az ómagyar korban. A helynevek hangtörténeti forrásértéke

Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2013. 222 lap

Hangtörténeti monográfiát olvasni ritka élmény. Az pedig, hogy olyan könyvet olvashatunk, mely a magyar hangtörténet egy jól körülhatárolt kérdéskörét az ómagyar helynévanyag alapján elemzi, egészen új és érdekes tapasztalat. Rögtön adódik belőle egy fontos, a szerző által is kiemelt tanulság: ha a hangtörténeti leírás nem csupán közszói adatokra (és esetleg néhány helynévi adalékra), hanem a fenti, gazdag forráscsoport módszeres vizsgálatára is épül, a korszak nyelvi képét az eddiginél sokkal árnyaltabban lehetne megrajzolni.

Maga a forrásanyag ma már egyre bővülő mértékben áll rendelkezésre. Az elmúlt évtizedek nagy szintézisei mellett (TESz., EWUng., FNESz., GYÖRFFY) ebben úttörő szerepe van a Debreceni Egyetemen évtizedek óta folyó, Árpád-kori helynevekkel kapcsolatos munkálatoknak. Ezek eredményeképpen szótárszerű feldolgozások és monográfiák egész sora jelenik meg, amelyek segítségével konkrét kérdésekre pontos, átfogó válasz adható. Ehhez természetesen jól feltett kérdésekre, megbízható tudásra, nem kevés tapasztalatra és fejlett elemzőkészségre van szükség. Az itt ismertetendő monográfia mindezekről egyértelműen tanúskodik.

A hangtörténeti feldolgozások eddigi fő irányához képest jelentős szemléleti újdonságot hoz az, hogy a vizsgálat nem a mássalhangzó-torlódások különféle feloldási módjaira irányul: a torlódást megőrző és az azt feloldó alakok párhuzamos figyelemben részesülnek, s a legérdekesebb megállapítások éppen a két típus viszonyával kapcsolatosak. Nagy hangsúlyt kap az, hogy az ómagyar kor elején „szembekerül egymással egy finnugor eredetű hangszerkezeti minta, amely szókezdő helyzetben nem ismerte a mássalhangzókapcsolatokat, illetve egy szláv, amely viszont igen” (15). Ez pedig a magyar szavak és nevek fonotaktikai szerkezetére nézve is következményekkel jár.

A fentiekkel szoros összefüggésben végigvonul a könyvön az a kérdés, hogy egy konkrét helynévi adatról milyen kritériumok alapján mondható ki, hogy „jövénynévként hosszabb-rövidebb időre a magyar helynévrendszer része lett” (24). Az elméleti és módszertani kérdéseket megvilágító III. fejezet (21–45) árnyalt szempontrendszert alakít ki arra nézve, hogy olyankor, amikor különféle nyelvekben azonos vagy hasonló formák